

УДК 1: 316.4

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2026.65.20>

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ГІДНОСТІ ЯК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦІННОСТІ

Вікторія Мельничук

*Поліський національний університет,
факультет права, публічного управління та національної безпеки,
кафедра суспільних наук
бульвар Старий, 7, м. Житомир, 10008, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1569-3201>*

У статті здійснено дослідження гідності як складової європейського аксіопростору. Розглянуто особливості її інтерпретації у європейській філософській думці в історичній ретроспективі. Констатовано, що осмислення гідності було розпочато античними філософами, зокрема Платоном, який тлумачив гідність як моральну категорію, співвідносив її з особливостями поведінки людини, а також Аристотелем, який пов'язував її із соціальною значущістю людини та політичним життям. Стоїки вважали гідність засобом досягнення внутрішньої гармонії. Середньовічне бачення ґрунтувалося на її розумінні як наданої Богом, а в епоху Відродження вважалося, що гідність твориться самою людиною, визначаючи її самоцінність. Значна увага приділялася аналізу гідності у творах мислителів Нового часу та Просвітництва. Т. Гоббс розглядав її як критерій оцінки людиною самої себе та суспільством, Ж.-Ж. Руссо – у взаємозв'язку зі свободою та рівністю, І. Кант – у контексті морального закону.

Дослідження сучасних науковців зосереджені на тлумаченні гідності як фундаментальної етичної категорії, а також як підґрунтя для формування та реалізації основних прав і свобод людини. Акцентовано увагу на тому, що, незважаючи на різні підходи щодо осмислення сутності гідності, домінуючим є аксіологічний вимір, тобто її інтерпретація як базової цінності, яка визначається усвідомленням людиною своєї самоцінності та можливості самореалізації в різних сферах.

Обґрунтовано, що одним із важливих аспектів євроінтеграційних процесів є формування спільної системи цінностей на міждержавному рівні. Зважаючи на це, значна увага приділяється цінностям, зокрема гідності, не лише у вимірі теоретичного осмислення, але й практичної реалізації, що відображено в документах Європейського Союзу. Гідність розглядається у взаємозв'язку з рівністю, свободою, ненасиллям, заборонаю дискримінації. Доведено, що гідність визначається як базова гуманістична цінність, на основі якої відбувалося подальше творення європейського аксіологічного простору.

Ключові слова: гідність, цінність, європейські цінності, Європейський Союз, самоцінність, аксіологічний простір.

Формування спільного аксіологічного простору є одним із важливих напрямів європейської інтеграції. Значне місце у творенні європейських цінностей посідає гідність, яка є підґрунтям для їх формування та джерелом демократичних прав і свобод людини. Утвердження гідності людини є умовою становлення та збереження спільної системи європейських цінностей, що детермінована самоцінністю особистості. Гідність є невід'ємним атрибутом існування людини, особливо в сучасному світі, де постійно відбуваються соціальні трансформації.

Осмислення аксіологічної сутності гідності у європейській філософській думці розпочалося з Античності та залишалося актуальним в усі наступні історичні епохи, коли відбувалося розширення та поглиблення змісту цього поняття. Ґрунтовне дослідження

гідності у європейській філософії здійснив М. Дойчик, проаналізувавши особливості її розуміння філософами різних історичних епох, зокрема такими як Платон, Аристотель, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант. Українські науковці О. Орловський, М. Бондарук трактують гідність як етично-правову категорію, Д. Усов – як фундаментальну цінність. Н. Заяць, О. Гришук, О. Козинець розглядають гідність як ціннісну основу для утвердження прав і свобод людини. Зауважимо, що для дослідження гідності як європейської цінності доцільним є аналіз таких документів, як Загальна декларація прав людини, Хартія основних прав Європейського Союзу, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Лісабонський договір, у яких вона інтерпретується як підґрунтя для творення європейського аксіологічного простору.

Метою дослідження є філософський аналіз ціннісної сутності гідності як складової європейського аксіологічного простору.

Вивчення генезису гідності як цінності варто розпочати з епохи Античності. У давньогрецькій філософії гідність трактувалася як гуманістична цінність, що розглядалася в контексті самооцінки людини, а також її соціальної значущості [4, с. 186]. Передусім античні філософи звертали увагу на її моральний вимір, стверджували взаємозв'язок з іншими етичними категоріями, зокрема справедливістю, порядністю, розсудливістю, відповідальністю й емпатією. Платон тлумачив гідність як найкращий спосіб поведінки. Такий підхід пов'язаний з існуванням заздалегідь визначених найкращих зразків поведінки у світі ідей, а також із безсмертям людської душі. Це зближує погляди мислителя із християнськими ідеями Середньовіччя [2, с. 28–35]. Таким чином, Платон розглядає гідність в моральній площині, пов'язуючи її зі світом ідей та особливостями поведінки, що свідчить про важливу роль гідності в житті тогочасної людини.

Аристотель осмислював гідність через розумові здібності, правильні вчинки, співвідносячи цінність людини із її соціальною значущістю [4, с. 189]. Філософ розглядав гідність у контексті етичного раціоналізму, тлумачив її як добродесність. Гідність – це моральна якість, що виникає раціонально в процесі політичного життя. Аристотель розкриває гідність у різних аспектах, зокрема як критерій значущості існування людини та її соціальної цінності згідно з вимогами розуму, які не заперечують систему ціннісних і культурних настанов стародавніх греків – «пайдейї». Особливий акцент він робить на значенні розуму та вільного вибору в процесі формування чеснот, зокрема і гідності, яка аналізується в контексті етичного раціоналізму, євдемонізму та певною мірою прагматизму [2, с. 50–51]. Вищезазначені ідеї давньогрецьких філософів мали вплив на осмислення гідності в добу еллінізму.

Стоїки пов'язували гідність із сумлінністю, відповідальністю й добротою. Вони пропагували гідну поведінку навіть в умовах, коли людина не може контролювати своє життя. Гідність трактується як подолання фаталізму через моральне вдосконалення, як шлях до мудрості, як синонім розумності та самодостатності («автаракії»). Якщо давні греки розглядали гідність як моральну якість чи критерій соціальної значущості людини, то стоїки – як здатність долати пристрасті, бажання та хвилювання. Таким чином, гідність – це свобода від пристрастей, яку можна досягнути через внутрішню стійкість та рівновагу [2, с. 63–64]. Такі ідеї стали підґрунтям для подальшого осмислення гідності. В епоху Середньовіччя гідність трактується як дана Богом і як така, що утверджує верховенство людини над іншими живими істотами. У добу Відродження гідність стала важливою складовою гуманістичного світогляду. Було започатковано утвердження рівності людей, що в подальшому було відображено в ідеях мислителів Нового часу й епохи Просвітництва.

Осмилення гідності в епоху Нового часу відбувалося в контексті утвердження рівності та свободи. Водночас в цей період зміст поняття «гідність» розширюється, додаються нові аспекти, зокрема утилітарні та прагматичні, які постають як критерії соціальної оцінки гідності людини. Гідною вважалася людина, яка може реалізувати свій потенціал, тим самим сприяючи соціальному розвитку. Вона трактувалася в тісному взаємозв'язку зі свободою, що залишається актуальним і до сьогодні. Гідною є не просто людина, яка володіє свободою, а та, яка виявляє у ній свій потенціал. Складовими гідності постають: розвинутий інтелект, свобода, толерантність, відповідальність, відданість добру, індивідуальна ініціатива, орієнтація на успіх [2, с. 199]. Значна увага приділена окресленій проблематиці у працях мислителів Нового часу та Просвітництва. Т. Гоббс трактує гідність «як критерій моральної самооцінки особистості і водночас – як критерій моральної оцінки індивіда суспільством» [2, с. 217]. Ж.-Ж. Руссо тлумачив гідність у взаємозв'язку із свободою, наголошуючи, що гідність – це етична категорія, яка показує ступінь реалізації свободи. Мислитель розвиває ідеї гідності, ґрунтуючись на таких поняттях, як «свободоцентризм» та моральна незалежність людини [2, с. 247–248]. І. Кант розглядав гідність у контексті дотримання внутрішнього морального закону, який сприяє утвердженню автономії людської особистості [4, с. 188]. Таким чином, звертається увага на ще один важливий аспект існування людини – можливість для самореалізації. Важливо не лише мати права та свободи, але й прагнути до їх реалізації, активно діяти.

Подальше осмилення гідності відбувалося в контексті суспільних трансформацій, які зачіпали всі сфери людської життєдіяльності. Хоча зміст поняття «гідність» розширювався, його сутність не зазнавала значних змін, адже гідність завжди залишалася в центрі уваги як етична категорія та фундаментальна цінність.

У Філософському енциклопедичному словнику зазначено: «Гідність – одна з основних позитивних ознак людини як особистості; міра ствердження в людині особистісного начала» [7, с. 119]. Гідність визначає рівень самооцінки і є способом самоконтролю, розмежовуючи допустиме і недопустиме, а також є підтвердженням самоцінності особистості, її можливості та потреби бути моральним суб'єктом [7, с. 119]. Гідність є невід'ємним атрибутом існування людини, уособленням її самосвідомості, самооцінки та індивідуальності. Будь-які соціальні взаємодії повинні розглядатися крізь призму гідності. У філософському осмиленні гідності потрібно враховувати те, що вона є основою для формування особистості. Зважаючи на це, її варто розглядати не лише як моральну категорію, а й як екзистенційну цінність [9, с. 26–27]. Як зауважує Д. Усов, гідність є «інтерекзистенціалом людського буття, сповненого довіри, свободи та відповідальності» [9, с. 27]. Зауважимо, що ціннісний вимір буття людини є важливим у контексті формування демократичного суспільства, а гідність постає як основа цього процесу.

Реалізація гідності є важливим завданням в умовах розвитку соціальної держави, оскільки вона є підґрунтям для реалізації всіх соціальних прав людини, що забезпечують гідне життя людини. Гідність є вагомою антропосоціокультурною цінністю, джерелом права людини на соціальний захист. Тож гідність варто розглядати в таких аспектах: як основоположну цінність щодо всіх інших (рівності, свободи, справедливості); як природне право; як принцип позитивного права; як обов'язок не порушувати прав інших людей; як джерело формування прав та свобод людини, що об'єднує їх, надаючи змістовності та спрямованості [8, с. 132]. Характеристиками гідності є недоторканість (заборона насильства); свобода й автономія (право на вибір, свободу переконань); рівність (заборона дискримінації); повага до інших; справедливість, всезагальність [5, с. 757]. Таким чином, гідність є категорією, яка охоплює різні сфери людського існування, отже, має різні вияви.

Потрібно зазначити, що можна виокремити такі різновиди гідності: особиста, професійна, національна тощо. Проте завжди гідність реалізується через відповідальність, критичність і вимогливість, повагу до себе й інших. Важливу роль відіграє гідність в обґрунтуванні прав людини в теорії і практиці ненасилля [7, с. 119]. Оскільки гідність трактується не лише як етичне, але й правове поняття, у науковій літературі поширеним є її філософсько-правове осмислення. Гідність – це філософсько-правова категорія, що позначає найвищу соціальну цінність людини, яка відображає її особливе ставлення щодо самої себе і визначає відношення суспільства щодо неї [5, с. 757].

Гідність у правовій сфері є важливою складовою, яка спрямовує людину на вибір поведінки, самовизначення, розуміння свого місця в суспільстві та державі. Отже, гідність людини пов'язана з її самооцінкою. Із суб'єктивного боку гідність людини можна розглядати як осмислення нею власної цінності, що ґрунтується на моральній самосвідомості, яка схвалюється в суспільстві. З об'єктивного боку гідність притаманна всім людям, незалежно від їх індивідуальних особливостей.

Людську гідність варто розуміти як самоцінність та її соціальну значущість, що детермінується суспільними відносинами і стосується кожної людини. Вона є основоположною для формування інших цінностей, зокрема свободи, рівності та справедливості. Проблема гідності є особливо актуальною у системі природного права. Людина проектує у свідомості ідеальну модель суспільних відносин, що і є природним правом, та намагається відповідати їй. Такий взаємозв'язок є ефективним регулятором суспільних відносин [1, с. 13–14]. Права людини є виявом особистісної цінності природного права, а гідність є підґрунтям прав людини, які є найвищою соціальною цінністю, що закріплено вже в позитивному праві. З огляду на це більшість науковців вважають, що гідність потрібно розглядати в контексті як позитивного, так і природного права. Адже гідність є сукупністю прав і свобод, які є невід'ємними складовими існування людини, а також конституційним правом, що забезпечує захист від будь-яких зазіхань. Водночас гідність є природним правом людини і однією з найважливіших цінностей демократичного суспільства [4, с. 197–198]. Важливу роль в інституціоналізації прав і свобод людини, зокрема гідності, відіграє міжнародне право. Непорушність прав і свобод відображає прагнення до подолання насильства, експлуатації, пригноблення. Співіснування має ґрунтуватися на справедливості, демократії та гуманізмі. У цьому контексті важливою є універсалізація прав людини, що полягає у їх поширенні на якомога більшу кількість країн. Саме тому існує тенденція до міждержавної нормотворчості [1, с. 15]. Це є актуальним у контексті творення спільного європейського простору, що виявляється у прийнятті законів, які поширюються на всі країни – члени Європейського Союзу. Це стосується і аксіологічної сфери, що відображено в низці документів.

На рівні міжнародного права гідність визнається універсальною цінністю. На ці процеси впливає те, що кожна країна має специфіку економічного, політичного життя, національні особливості та традиції [1, с. 15]. Проте, незважаючи на певні відмінності, потрібно враховувати те, що гідність є загальнолюдською цінністю, яка є фундаментом для формування цінностей і прав людини. Важливим є їх затвердження на законодавчому рівні.

Варто зазначити, що саме у ХХ ст. окреслені процеси активізувалися, було закріплено на міжнародному рівні права та свободи людини, зокрема гідність як важливий атрибут для вільного розвитку людини в суспільстві й державі [1, с. 16]. Вищезазначене розкривається в міжнародних правових документах. У контексті нашого дослідження важливим є їх аналіз, зокрема тих, які стали підґрунтям для формування спільного європейського аксіологічного простору.

Зауважимо, що в Преамбулі Загальної декларації прав людини, яка була прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року, зазначено, що «визнання гідності, яка властива всім людям, і рівних та невід’ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру» [3]. Таким чином, серед цінностей першою згадується саме гідність, яка виступає основою для реалізації всіх інших.

У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (4 листопада 1950 р., м. Рим) гідність не виділена в окремих розділ, проте згадується в контексті забезпечення основних прав і свобод людини. Наприклад: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» (стаття 3) [6]. Це також є важливим, адже досить часто гідність розглядається в контексті ненасилля.

У Хартії основних прав Європейського Союзу, що була проголошена на засіданні Європейської Ради в м. Ніцца 7 грудня 2000 р. і набула чинності у 2009 р., значна увага приділяється європейським цінностям, а саме у статті 1 зазначено: «Людська гідність є недоторканою. Її треба поважати та захищати» [10]. Знову ж такі фундаментальною цінністю визначається гідність, що забезпечує та уможлиблює реалізацію інших цінностей – свободи, рівності, толерантності тощо, а також забезпечує дотримання основних прав людини: право на життя (стаття 2), право на недоторканість особистості (стаття 3), заборона тортур та нелюдського або принизливого поводження або покарання (стаття 4), заборона рабства та примусової праці (стаття 5) [10].

Важливе значення в утвердженні основних прав і свобод людини має Лісабонський договір (підписаний 13 грудня 2007 р., набув чинності 1 грудня 2009 р.). Саме в цьому документі значна увага приділялася формуванню спільної системи цінностей. У Преамбулі зауважено, що на основі «культурної, релігійної та гуманістичної спадщини Європи виникають універсальні цінності недоторканих і невід’ємних прав людини, свободи, демократії, рівності та верховенства права» [11]. Таким чином, формується поняття спільних європейських цінностей, серед яких гідність відіграє основоположну роль.

У статті 1 зазначено, що Європейський Союз «заснований на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права меншин. Ці цінності є загальними для держав-членів у спільноті, де панують плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність між жінками і чоловіками» [11]. Гідність є аксіологічною основою для реалізації всіх інших цінностей.

Отже, гідність – це етична категорія, яка є засадничою для формування сучасної системи цінностей. Гідність як гуманістична цінність, що відображає самоцінність людини, обумовлює значущість забезпечення основних прав і свобод, зокрема рівності та свободи. Її суттєвість підтверджується значною увагою вчених від Античності і до сьогодні. Особливу роль відіграла гідність у творенні європейського аксіологічного простору, вона стала фундаментом для формування та реалізації європейських цінностей. Це також відображено на законодавчому рівні, що доводить важливість не лише теоретичного формулювання й осмислення цінностей, але і їх практичної реалізації у Європейському Союзі.

Список використаної літератури

1. Гришук О. Людська гідність у праві: філософсько-правовий вимір. *Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник / Wrocławsko-Lwowskie zeszyty prawnicze*. 2013. Вип. 4. Львів – Вроцлав : Львівський національний університет імені Івана Франка. С. 9–30.
2. Дойчик М. В. *Ідея гідності в історії європейської філософії* : монографія. Видання 2-ге, доповнене. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2018. 394 с.

3. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
4. Заяць Н. В. Гідність людини як абсолютна цінність: філософсько-правове розуміння. *Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації*: колективна монографія / За заг. ред. Н. В. Мішиної. Львів – Торунь : Ліга-Прес, 2020. С. 185–207.
5. Козинець О. Г. Філософсько-правове осмислення категорії «гідність людини» в працях мислителів. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. № 1. С. 754–758. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/300294/292636>.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
7. Нестеренко В. Гідність. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. Київ : Абрис, 2002. С. 119.
8. Орловський О. Я., Бондарук М. І. Людська гідність як фундаментальна цінність та першооснова соціальних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 67. С. 129–133.
9. Усов Д. В. Феномен людської гідності: сучасний філософський дискурс. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2020. Випуск 1 (171). Том 1. С. 18–30.
10. Хартія основних прав Європейського Союзу. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yeuropejskogo-soyuzu/>.
11. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ%3AC%3A2007%3A306%3ATOC>.

PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF DIGNITY AS A EUROPEAN VALUE

Viktoriia Melnychuk

Polissia National University,

Faculty of Law, Public Management and National Security,

Department of Social Sciences

7 Boulevard Saryi, Zhytomyr, 10008, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-1569-3201>

The article studies dignity as a component of the European axiological space. The features of its interpretation in European philosophical thought are considered in historical retrospect. It is stated that the understanding of dignity was initiated by ancient philosophers, in particular Plato, who interpreted dignity as a moral category, correlated it with the features of human behavior, as well as Aristotle, who linked it with the social significance of a person and political life. The Stoics considered dignity a means of achieving inner harmony. The medieval vision was based on its understanding as given by God, and in the Renaissance it was believed that dignity is created by man himself, determining his intrinsic value. Considerable attention was paid to the analysis of dignity in the works of thinkers of the Modern Age and the Enlightenment. T. Hobbes considered it as a criterion for assessing a person himself and society, J.-J. Rousseau — in connection with freedom and equality, I. Kant — in the context of the moral law.

Research by modern scholars focuses on the interpretation of dignity as a fundamental ethical category, as well as a basis for the formation and implementation of fundamental human rights and freedoms. The emphasis is on the fact that, despite different approaches to understanding the essence of dignity, the dominant one is the axiological dimension, that is, its interpretation as a basic value, which is determined by a person's awareness of his self-worth and the possibility of self-realization in various spheres.

It is substantiated that one of the important aspects of the European integration processes is the formation of a common system of values at the interstate level. In view of this, considerable attention is paid to values, in particular dignity, not only in the dimension of theoretical understanding, but also of practical implementation, which is reflected in the documents of the European Union. Dignity is considered in connection with equality, freedom, non-violence, and the prohibition of discrimination. It is proved that dignity is defined as a basic humanistic value, on the basis of which the further creation of the European axiological space took place.

Key words: dignity, value, European values, European Union, self-worth, axiological space.

Дата першого надходження статті до видання: 25.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026